

چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم؛ توسعه یک دیدگاه اسلامی: اعتباریابی در دانشگاهها

مهدی امیری^۱، جعفر ترک‌زاده^۲
رحمت‌اله مرزوقی^۳، محمدجواد سلمانپور^۴
جعفر جهانی^۵

مقاله پژوهشی
اصیل
Original
Article

چکیده

هدف: این پژوهش با هدف توسعه چارچوب مفهومی پاسخگویی مبتنی بر قرآن کریم و از طریق یک طرح ترکیبی چندمطالعه‌ای انجام شده است. **روش:** در فاز اول پژوهش، با روش فرایند چرخه‌ای تحلیل که مشتمل بر چهار مرحله گردآوری داده‌ها و اطلاعات، تقلیل داده‌ها، سازماندهی داده‌ها و تفسیر بود، چارچوب مفهومی اولیه به دست آمد. جامعه آماری پژوهش در این مرحله، کلیه آیات قرآن کریم بود و پیامها و مفاهیم مرتبط با مفهوم پاسخگویی در آیات قرآن کریم بررسی شد. در فاز دوم، چارچوب مفهومی به دست آمده برای اعتباریابی در اختیار اساتید دانشگاهی قرار گرفت. جامعه آماری شامل ۲۰ نفر از صاحب‌نظران متخصص و مجرب در حوزه آموزش عالی بود که با توجه به مشخص شدن حجم مشارکت کنندگان بالقوه، با استفاده از روش رویکرد نمونه‌گیری هدفمند از نوع معیار و با در نظر گرفتن ملاک اشباع یافته‌ها، از میان اعضای هیئت علمی انتخاب شدند. در بخش کمی، ۶۱۶ نفر از اعضای هیئت علمی برای اعتباریابی چارچوب مفهومی به دست آمده انتخاب شدند و چارچوب مد نظر طی یک فرایند تحقیق کمی و کیفی همزمان و از طریق همسوزاری، اعتباریابی شد. **یافته‌ها:** حاصل این بررسی، گردآوری و احصای ۳۰۶ مفهوم فراگیر و سپس دسته‌بندی و مفهوم‌سازی این کدها و مفاهیم، ذیل ۹۲ کد محوری بر اساس قربت محتوایی و در نهایت شکل‌گیری طبقه‌بندی نهایی مبانی، موانع و عوامل زمینه‌ساز با ۲۱ گویه پاسخگویی در سه حوزه شناختی (ادراکی ذهنی)، عاطفی (بینشی نگرشی) و رفتاری (عملی) به عنوان چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم شد. **نتیجه‌گیری:** این پژوهش چارچوب مفهومی جدیدی را پیش روی سازمانها و سیستم‌های اجتماعی مختلف ترسیم کرد که با توجه به دلایل عقلی و شواهد مرتبط با لزوم توسعه علوم انسانی اسلامی بومی و نیز تجربه حاصل از این پژوهش و چارچوب حاصل شده و قابلیت‌های ساختاری و کارکردی آن می‌تواند برای پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی در طیف وسیعی از سازمانها، به خصوص دانشگاهها به کار گرفته شود.

واژگان کلیدی: پاسخگویی، سیستم‌های اجتماعی، قرآن کریم، چارچوب مفهومی.

این مقاله مستخرج از رساله دکتری مدیریت آموزشی دانشگاه شیراز می‌باشد. دریافت مقاله: ۹۹/۱۲/۰۳؛ تصویب نهایی: ۰۰/۰۳/۱۸.
۱. دکترای مدیریت آموزشی، مربی گروه تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول). شماره: ۰۹۱۷۹۲۵۹۱۱/۰
Email: mahdiamiri10@gmail.com

۲. دکترای مدیریت آموزشی، دانشیار گروه مدیریت و برنامه‌ریزی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
۳. دکترای برنامه‌ریزی درسی، استاد تمام گروه مدیریت و برنامه‌ریزی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
۴. دکترای فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم و معارف اسلامی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
۵. دکترای مدیریت آموزشی، دانشیار گروه مدیریت و برنامه‌ریزی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

الف) مقدمه

سازمانها رکن اساسی هر جامعه‌ای محسوب شده و بر اساس نیازهای اجتماعی افراد جامعه ایجاد می‌شوند و به عنوان پدیده‌های قدرتمند، تأثیرات متفاوت منفی یا مثبت روی جوامع دارند و عاملی تأثیرگذار روی سایر بخشهای جامعه‌اند (الوانی و همکاران، ۱۳۹۱). مسئولیت‌پذیری اجتماعی سازمانها که اخیراً به مفهوم پاسخگویی اجتماعی^۱ تغییر یافته (هاپکینز، ۲۰۰۴) ایجاب می‌کند که سازمانها پاسخگویی توقعات و انتظارات جامعه در خصوص انتظارات قانونی، اجتماعی و اخلاقی و ارزشی (الوانی و همکاران، ۱۳۹۱) و انسانی باشند؛ زیرا پاسخگویی اجتماعی سازمانی یک وظیفه مدیریتی در خصوص تصمیمات مدیر و سازمان از منظر اجتماعی است. (بارت و همکاران، ۲۰۰۱)^۲

پاسخگویی، از ارکان و مبانی اصلی مدیریت، به خصوص مدیریت دولتی است که تصویری از برابری،^۴ عدالت، انصاف^۵ و اعتماد را به ذهن متبادر می‌سازد و می‌تواند برای بهبود شرایط و کارایی و اثربخشی مدیریت دولتی استفاده شود. (بوونز، ۲۰۰۵؛ ۱)

هنگامی که نگاه و باور پاسخگو نبودن و عدم مسئولیت‌پذیری مدیران دولتی و نهادهای مربوطه فراگیر شد و برای مدتی طولانی تداوم و استمرار یافت، بدنه و مردم نه تنها اعتماد خود را نسبت به دولتمردان، مدیران و کارگزاران و سازمانهای عمومی و گاه غیر عمومی و غیر دولتی از دست خواهند داد، بلکه نسبت به خود نهاد دولت به معنای یک کلیت نیز بی‌اعتماد و بی‌اعتقاد خواهند شد (خازنده، ۱۳۸۷: ۱۹). به این ترتیب، رفتار منفعت‌طلبانه، خودمحورانه و عدم پاسخگویی به عامه مردم، زنگ خطری برای افول و نزول اعتماد عمومی به دولتهاست (دانایی‌فرد، ۱۳۹۰: ۸۵)؛ از این رو، بهترین الگوهای حکمرانی تا وقتی که نتوانند در خصوص ذی‌نفعان و شهروندان متعدد خود پاسخگو باشند، دوام چندانی نخواهند آورد. در اسلام نیز کارگزار و مسئول حکومت علاوه بر اینکه در برابر مردم، مسئول و پاسخگوست، در برابر خداوند متعال نیز چنین است و این نشان‌دهنده اهمیت است که دین مبین اسلام برای موضوعی چون پاسخگویی و مسئولیت قائل است.

در نگاه اسلامی با عنایت به تأکیدات مؤکد برخی آیات (اسراء: ۳۴، ۳۶؛ قیامت: ۳۶؛ انبیاء: ۱؛ اعراف: ۶؛ حجر: ۹۳-۹۲)، موضوع پاسخگویی و مسئولیتهای مرتبط با آن جایگاه ویژه‌ای دارد؛ برای مثال، در آیه ۷۲ سوره احزاب، خداوند انسانها را پاسخگوی امانتی دانسته که به آنها سپرده است. به عبارتی؛ مطابق آموزه‌های دینی و اسلامی، بحث پاسخگویی می‌تواند گستره وسیعی را در بر گیرد؛ از پاسخگویی در برابر خداوند متعال تا پاسخگویی در برابر مردم و حتی پاسخگویی در برابر اعضا و جوارح خود انسان. همچنین مسیر پاسخگویی در آموزه‌های اسلامی از درون و

-
1. Social Responsibility
 2. Hopkins
 3. Barrett & et al.
 4. Equality
 5. Fairness
 6. Bovens

پاسخگویی خود فرد به خودش شروع شده و به اجتماع و جامعه بزرگتر ختم می‌شود. در واقع؛ انسان از دیدگاه اسلام، «موجودی پاسخگو» است و معاد نیز که یکی از اصول دین اسلام است، بر همین اساس و چارچوب است. قرآن کریم در آیه ۲۳ سوره انبیا: «لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ»، به جز خداوند، همه را مورد بازخواست و پرسش معرفی می‌کند.

بر اساس آموزه‌های دینی، بهترین راه برای ایجاد و توسعه عدالت اجتماعی، گسترش مفهوم مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی است (اصغری، ۱۳۸۳)؛ زیرا مطابق آیات الهی و آموزه‌های دینی، انسان باایمان نه تنها در این جهان و در برابر صاحبان حق، بلکه در جهان دیگر نیز خود را پاسخگو در برابر اعمال خود می‌داند و در آن روز راه مفری از اعمال خود و حکومت الهی ندارد: «وَلَا يُمَكِّنُ الْفِرَارُ مِنْ حُكُومَتِكَ»^۱. در چارچوب پیش و باورهای اسلامی، پاسخگویی همانا بیان عرفی «انجام تکلیف» است. از این منظر، اصولاً فقه اسلامی بر پایه دو سویه «وظیفه- پاسخ» یا «تکلیف- انجام» شکل گرفته است. مؤمنان، از آن رو به تکالیف تقریبی و تعاملی خود عمل می‌کنند که در نظام تکوین و تشریح الهی باید پاسخگوی تمامی لحظات عمر کوتاه و حیات گذرای خود در بارگاه قدس الهی باشند و بتوانند کارنامه موفق از اعمال و انتخاب اولویتهای خود در برابر نعمتهای الهی ارزانی شده به آنها داشته باشند. (نبوی، ۱۳۸۳)

۱. مبانی نظری و پیشینه پژوهشی

پاسخگویی بر اساس آیات قرآنی، در دو حوزه کلی فردی و اجتماعی ذکر شده است. از بعد فردی، خداوند متعال اختیارات و توانمندی‌ها و ظرفیتهایی را در اختیار نوع بشر قرار داده و اهداف مشخصی را برای او مشخص کرده است که در برابر این امور باید در برابر پیشگاه الهی پاسخگو باشد؛ به این معنا که نحوه بهره‌برداری از این استعدادها و ظرفیتهای بنا به اراده آزاد و قوه اختیار انسان مشخص می‌شود؛ زیرا آدمی ذاتاً موجودی صاحب تفکر و تعقل و دارای قوه تصمیم‌گیری آزاد بوده و خیر و شرش به دست خود او رقم می‌خورد و بنا بر فرموده آیات قرآنی، رشد و کمال و ضلالت و گمراهی‌اش به دست خودش است (بقره: ۲۵۶) و در دادگاه عدل الهی باید در برابر این مسئولیتها و آزادی‌ها پاسخگو باشد؛ زیرا طی مسیر زندگی او بنا به قواعد مختلف دینی (از جمله قاعده مهاجرت، قاعده جبر و اختیار، قاعده تفکر و تعقل و...) به دست خودش مشخص می‌شود. همچنین این انسان در حوزه فردی در برابر اعضا و جوارح خود نیز پاسخگوست (اسرا: ۳۶)؛ زیرا آنها اماناتی‌اند که به عاریه به دستش سپرده شده و باید در برابر کارگیری آنها، در حیات دنیوی نیز پاسخگو باشد. در حوزه اجتماعی نیز زمانی که مردم با قدرت انتخاب خود، اختیارات و وظایفی را در اختیار کارگزاران خود قرار دادند و قدرت خود را به واقع به مسئولان خود تفویض کردند، باید در برابر این تفویض اختیار به این مردم پاسخگو باشند. به عبارت دیگر؛ هر مسئولیتی که دیگری بر دوش کارگزاری قرار داد، تبعاً پاسخگویی را به همراه خواهد داشت. بنابراین، هر مسئولیتی بنا به دایره شمول و وسعتش، ارتباط تنگاتنگی با حوزه پاسخگویی دارد.

۱. فرازی از دعای کمیل بن زیاد.

پاسخگویی که در جوامع امروزی به صورتهای مختلف و گاه متفاوت مورد تأکید قرار می‌گیرد، به فرایندهایی گفته می‌شود که شهروندان، حاکمان را برای رفتار و عملکردشان مسئول می‌دانند (آکوین، ۲۰۰۰: ۴۵)؛ اما بدون شک این مفهوم در آموزه‌های اسلامی، غنی‌تر از آنچه در آموزه‌های غربی بدان اشاره شده، است. نکته دیگر آنکه، در حوزه مسائل سازمانی و سیستم‌های اجتماعی، تحقیقات محدودی در خصوص پاسخگویی انجام شده که عمدتاً نیز توصیفی و رابطه‌ای‌اند و تقریباً هیچ پژوهشی که به دنبال ارائه یک نظریه پاسخگویی راهبردی با رویکرد اسلامی برای سیستم‌های اجتماعی باشد به چشم نمی‌خورد. از جمله تحقیقات داخلی که به نوعی به مقوله پاسخگویی با نگرشی کلی و بسته ورود کرده‌اند، می‌توان به پژوهش‌های حسنی و شاهین‌مهر (۱۳۹۴) و الوانی و احمدی (۱۳۹۲) اشاره کرد. از معدود پژوهشهایی که به بررسی مفهوم پاسخگویی در آموزه‌های دینی و قرآنی پرداخته‌اند می‌توان به پژوهش فولادی و شفیع (۱۳۹۷) اشاره کرد که انواع پاسخگویی در نهج‌البلاغه را شامل پاسخگویی در قبال مسئولیت، پاسخگویی در قبال مردم و اجتماع، پاسخگویی در قبال بیت‌المال و پاسخگویی در قبال عملکرد دانسته‌اند. همچنین ذاکری و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی به تبیین الگوی پاسخگویی و نظارت بر نظام اداری در حکومت علوی از منظر بوروکراسی و دموکراسی پرداخته و به این نتیجه رسیدند که در دوران زعامت امام علی (ع)، بحث پاسخگویی و نظارت بر دستگاه بوروکراسی از طریق نظامی جامع و چندوجهی انجام می‌گرفته است که شامل کنترل سیاسی، خودکنترلی بر مبنای ارزشهای بوروکراتیک و نظارت همگانی بوده است. جستجوی پیشینه پژوهشی خارج از کشور در حوزه پاسخگویی اسلامی نیز بیانگر این است که این تحقیقات نیز توصیفی از پاسخگویی در امور و قواعد اجتماعی همچون: امور خیریه، وقف، مسائل بانکداری یا نقش و جایگاه کلی آن را در آموزه‌های دینی بررسی کرده و از ارائه چارچوبی جامع و مدون غافل بوده‌اند و تنها بر ضرورت و اهمیت پاسخگویی و فاصله آن تا وضعیت مطلوب در یک کشور اسلامی تأکید دارند. همچنین در حوزه اسلامی نیز چند مدل پاسخگویی برای سازمانهای غیرانتفاعی وجود دارد که بیشتر آنها مربوط به حوزه مالی است؛ از جمله مدل یکپارچه پاسخگویی مالی اسلامی (کمارالدین و اوزایر، ۲۰۱۹^۱). کاهياتی و همکاران^۲ (۲۰۱۹) در پژوهشی به بررسی مفهوم پاسخگویی دانشگاه اسلامی از منظر ارزشهای اسلامی پرداخته و به این نتیجه رسیدند که پاسخگویی اسلامی متشکل از پاسخگویی قانونی، اقتصادی، اجتماعی و پاسخگویی به خداوند است. عبدالحلیم و آتان^۳ (۲۰۱۱) نیز در پژوهشی که در خصوص دیدگاه مسلمانان در یکی از دانشگاههای کشور مالزی نسبت به مسئولیت اجتماعی شرکتها انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که ذی‌نفعان نسبت به مسئولیت اجتماعی شرکتها حساس و پیگیر بوده و مهم‌ترین بعد این مسئولیت اجتماعی، مربوط به مسئولیت قانونی این شرکتها در قبال مردم و ذی‌نفعان بوده است و نکته قابل توجه تحقیق این بود که بعد اخلاقی، بشردوستانه و ارزشهای اسلامی در رده‌های بعدی مسئولیت اجتماعی شرکتها از نظر این افراد قرار داشت.

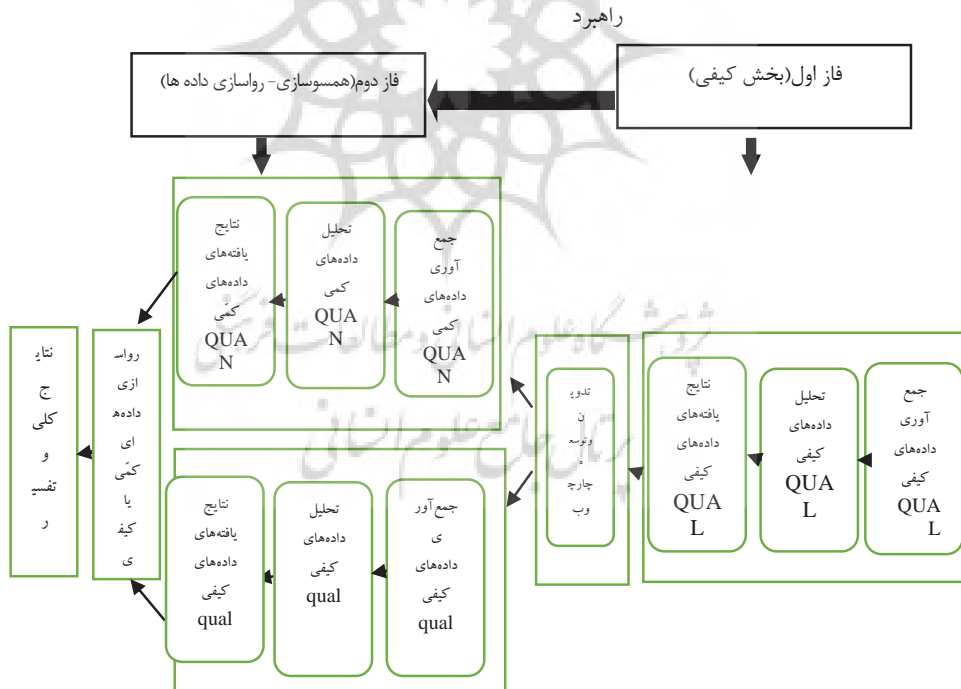
1. Aucoin

2. Kamaruddin & Uzair

3. Cahyati & et al.

4. Abdul Halim & Atan

در بررسی انجام شده توسط نگارنده، خلأ چارچوبهای مفهومی و بسط مطالعات میدانی متناسب با آموزه‌های اسلامی و بومی مشهود است. مرور پژوهشهای انجام شده نشان داد که در حوزه سیستم‌های اجتماعی، پژوهش چشمگیری در حوزه پاسخگویی در داخل و خارج از کشور انجام نشده و آنچه انجام شده، بیشتر رویکردی توصیفی و مروری یا رابطه‌ای دارند. مطابق بررسی‌های نگارنده، نظریه‌ای جامع و فراگیر با نگرش اسلامی که قابلیت کاربرد در کلیه سیستم‌های اجتماعی را داشته باشد، مشاهده نشد و پاسخگویی مطرح شده در این پژوهشها، به خصوص در پژوهشهای خارجی، بیشتر مربوط به بعد مالی و حسابرسی بوده و بعضاً از بعد اخلاقی و ارزشی پاسخگویی و تبعات حاصل از آن غفلت شده است. در پژوهشهای داخلی نیز اکثر پژوهشها مبتنی بر چارچوبهای غربی و مفاهیم حاصل از ترجمه پاسخگویی با نگاه غربی انجام شده و لذا خلأ چارچوب و نظریه‌ای برای انجام پژوهشهایی با نگاه اسلامی (قرآنی) در حوزه پاسخگویی مشهود است. این در حالی است که یکی از الزامات توسعه الگوی حکمرانی اسلامی و ایرانی، توسعه و تبیین الگوی پاسخگویی مبتنی بر مبانی و آموزه‌های اسلامی است. بر این اساس، پژوهش حاضر به دنبال توسعه و طراحی چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی بر مبنای قرآن کریم و سپس اعتباریابی آن در دانشگاهها به عنوان یکی از سیستم‌های اجتماعی است. بنابر این، پژوهش حاضر بر مبنای هدف، از نوع توسعه‌ای و از لحاظ راهبرد پژوهش، ترکیبی چندمطالعه‌ای است. (نمودار ۱)

نمودار ۱: فرایند تحقیق ترکیبی چندمطالعه‌ای (اقتباس از کرسول و کلارک، ۱۳۹۰)

۲. اهداف و سؤالات پژوهش

هدف از این پژوهش ترکیبی چندمطالعه‌ای، کشف چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم و سپس اعتباریابی آن است. بر این اساس، سؤالات اساسی پژوهش عبارتند از: ۱. مؤلفه‌های پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم کدامند؟ ۲. چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم چیست؟ ۳. آیا چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم از اعتبار لازم برخوردار است؟

ب) روش‌شناسی پژوهش

در فاز اول پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و با بهره‌گیری از فرایند چرخه‌ای تحلیل، به گردآوری و تحلیل عمیق پدیده پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی در بافت و زمینه قرآن کریم پرداخته و سپس چارچوب مفهومی پاسخگویی مبتنی بر قرآن کریم در سیستم‌های اجتماعی توسعه یافته است. شیوه جمع‌آوری اطلاعات بر اساس روش پژوهش کیفی فرایند چرخه‌ای تحلیل است که ابتدا ساراتاکوس^۱ (۱۹۹۸) و سپس ترک‌زاده^۲ (۱۳۸۸) آن را بر اساس تجربه خود در کاربرد این روش در برخی پژوهشها و نیز با نظر به مقتضیات زمینه‌ای و محیطی تولید و توسعه دانش مدیریت اسلامی توسعه داده‌اند. فرایند گردآوری داده‌ها و اطلاعات در چهار مرحله مختلف: شناسایی زمینه‌ها و منابع اطلاعاتی مرتبط، جستجو و کشف اطلاعات، استخراج و گردآوری اطلاعات و کدگذاری و دسته‌بندی اطلاعات انجام شده است. به منظور بررسی اعتمادپذیری پژوهش از روشهای مرور متخصصان و خودبازبینی محقق استفاده شده است (کرسول، ۲۰۰۷؛ لینکن و گوبد، ۱۹۸۵). در فاز دوم پژوهش (مطالعه کیفی و کمی همزمان)، با بهره‌گیری از طرح همسوسازی مدل رواسازی داده‌ها^۳ (همزمان مدل اعتباریابی داده‌های کمی) (کرسول و کلارک، ۱۳۹۰) که طرحی یک‌مرحله‌ای است، به طور همزمان در بخش کیفی با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی و بهره‌گیری از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته (چند سؤال بازپاسخ) و در بخش کمی با استفاده از روش توصیفی-پیمایشی، اعتبارپذیری این چارچوب توسعه داده‌شده را در دانشگاهها به عنوان یک سیستم اجتماعی بررسی کرده‌ایم. جامعه پژوهش در فاز دوم (همسوسازی- رواسازی داده‌ها) عبارت بود از ۲۰ نفر از صاحب‌نظران متخصص و مجرب در حوزه آموزش عالی و مطلع در زمینه مبانی دینی و قرآنی که با استفاده از روش رویکرد نمونه‌گیری هدفمند از نوع معیار و با در نظر گرفتن ملاک اشباع یافته‌ها، از میان اساتید صاحب‌نظر برای ارزیابی و اعتباریابی و اعتمادپذیری چارچوب به دست آمده انتخاب شدند. جامعه آماری پژوهش در بخش کمی نیز شامل کلیه اعضای هیئت علمی دانشگاههای استان فارس به تعداد ۵۱۴۳ نفر است که با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی ساده، تعداد ۶۱۶ نفر از آنان

1. Sarantakos

2. Creswell

3. Lincoln & Guba

4. Triangulation Design of Validating Quantitative Data Model

از دانشگاه‌های دولتی، آزاد اسلامی، پیام نور، علمی- کاربردی، پزشکی و پیراپزشکی و فنی و حرفه‌ای، برای پاسخگویی به ابزار کمی پژوهش انتخاب شدند.

ج) یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در دو بخش مطالعه کیفی (فاز اول) و کیفی و کمی همزمان (فاز دوم) بیان شده است.

۱. فاز اول: مطالعه کیفی

مرحله اول: گردآوری اطلاعات

در مرحله اول پژوهش، به منظور گردآوری اطلاعات موجود در قرآن کریم پیرامون مفهوم پاسخگویی، بعد از مطالعه و تدبیر در قرآن کریم، آیات دارای ارتباط مستقیم یا غیر مستقیم با موضوع پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی و کارکردهای آن، انتخاب و مورد مذاقه و بررسی بیشتر قرار گرفتند. پس از مطالعه آیات، مفاهیم مربوط به هر آیه که ارتباط بیشتری با مفهوم پاسخگویی داشتند، به طور مجزا و بر اساس حالت اکتشافی و جهت‌مند، گردآوری و احصا شد؛ به این معنا که اطلاعات در گستره وسیعی گردآوری و همزمان و به طور مستمر، دسته‌بندی و کاویده شده‌اند تا به اکتشاف (تشخیص و شناخت) جوانب مختلف مفهوم پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی منجر شود. (جدول ۱)

مرحله دوم: تقلیل احیاگرانه داده‌ها

در این مرحله از پژوهش، مطابق با فرایند چرخه‌ای تحلیل (ترک‌زاده، ۱۳۸۸) به تقلیل احیاگرانه داده‌ها (مفاهیم فراگیر) پرداخته شد. در واقع؛ در این مرحله تلاش شد تا ۳۰۵ کد گردآوری شده در مرحله اول را که دارای قرابت محتوایی بودند، ذیل یک عنوان مشترک (کد محوری، اطلاعات معنادار) که به نوعی در بر گیرنده یا پوشش دهنده داده‌های کیفی دسته مربوطه‌اند، کدگذاری یا دسته‌بندی شوند. منظور از قرابت محتوایی، نزدیکی مقوله‌ها از لحاظ مفهوم، همجنسی یا هم‌خانواده بودن آنها یا قرار گرفتن آنها در یک مجموعه یا خط سیر مفهومی منطقی است. لذا مفاهیم فراگیر احصا شده در مرحله قبل، ذیل ۹۲ کد محوری دسته‌بندی و مفهوم‌سازی شدند. (جدول ۱)

مرحله سوم: سازماندهی و تحلیل اطلاعات

مبتنی بر ترکیب اطلاعات و شناخت حاصل از مراحل پیش (گردآوری اطلاعات و تقلیل احیاگرانه داده‌ها) و بازنمایی در زمینه موضوع پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی و استنتاج از آن، سازماندهی و تحلیل اطلاعات کیفی گردآوری شده انجام شد. منظور از سازماندهی اطلاعات، جمع‌بندی و طبقه‌بندی نهایی اطلاعات، پاسخگویی و ارائه نتایج به صورت سازمان یافته است. در این مرحله، اطلاعات به دست آمده از دو مرحله قبل، با توجه به ماهیت مفهومی و کارکردی آنها در زمینه پاسخگویی، بازپردازی و

فرآوری شد. در این راستا با ابتننا به شناخت حاصل از مراحل پیش (گردآوری اطلاعات و تقلیل احیاگرانه داده‌ها) و بازاندیشی در زمینه موضوع، مفاهیم محوری پاسخگویی به دست آمده به سازماندهی، تحلیل، جمع‌بندی و طبقه‌بندی نهایی اطلاعات کیفی گردآوری شده از قرآن کریم در دو مرحله مفاهیم فراگیر سطح ۱ و سطح ۲ پرداخته شد و تلاش شد تا اطلاعات کدگذاری شده در مرحله قبل در کدهای معنادارتری قرار داده شوند تا هم درک این مفهوم برای خواننده سریع‌تر اتفاق بیفتد و هم امکان مقایسه سریع‌تر بین مفاهیم پاسخگویی از دیدگاه قرآن کریم و سایر متون و منابع فراهم آید. در نهایت، مفاهیم محوری به دست آمده در طبقه‌بندی نهایی، در سه بعد مبانی، موانع و عوامل زمینه‌ساز، سازماندهی و بازنشانی^۱ شده است (جدول ۱). این طبقه‌بندی با عنایت به بررسی پیشینه پژوهشی و خلأ درک شده از چارچوب مفهومی ارائه شده انجام شده است.

مرحله چهارم: فراسازماندهی

در مرحله چهارم، مفاهیم سازماندهی شده مرحله قبل به منظور دستیابی به محورهای اساسی مفهوم پاسخگویی، سازماندهی مجدد شد؛ بدین معنا که اطلاعات سازماندهی شده با عنایت به ماهیت و کارکردی که می‌توانستند در نظام پاسخگویی ایفا کنند، جمع‌بندی و در طبقات معین‌تر و مشخص‌تر، طبقه‌بندی شد و بدین سان، مفاهیم سازماندهی شده سطح اول، فراوری مجدد و منجر به شکل‌گیری طبقه‌بندی نهایی مبانی، موانع و عوامل زمینه‌ساز پاسخگویی مبتنی بر قرآن کریم شد. (جدول ۱)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱: طبقه‌بندی مفاهیم و توسعه چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم

مفاهیم پایه	مفاهیم محوری	مفاهیم فراگیر سطح ۱	مفاهیم فراگیر سطح ۲		
۱. حق مردم. ۲. حق خداوند. ۳. حق	حق	حق‌گرایی	ذهنی و ادراکی (شناختی)	مبانی	
۱. اعتصاموا بالله. ۲. حیل الله. ۳. تمسک. ۴. حکم الله. ۵. قصاص. ۶. حدود الله.	حق‌گرایی	وعدۀ الهی			
۱. بهشت. ۲. قرب الهی. ۳. وعده الهی	تقرب الهی				
۱. بخشایش. ۲. شفاعت	بخشایش الهی				
۱. عدم استکبار. ۲. عدم طغیان و سرکشی. ۳. دوری از تکبر. ۴. عدم خودستایی	عدم تکبر	عدم تکبر	بینشی و تکرشی (عاطفی)		
۱- مهربانی. ۲- نیکی به والدین	عطوفت				
۱- عدم بخل. ۲- خضوع. ۳- خشوع. ۴- تواضع	فروتنی				
دوری از منت‌گذاری	عدم منت‌گذاری				
تقوا	تقوا	تقوا			
۱- خشیت. ۲- خوف. ۳- اذّار. ۴- ترس از عذاب آخر	خشیت الهی				
۱- نفس مطمئن. ۲- یقین. ۳- عدم تردید و دودلی. ۴- متقین	یقین	ایمان			
۱- ایمان. ۲- مومنین	ایمان				
۱- پیروی از ولایت، وحی و قرآن و دستورات الهی. ۲- انتخاب سرپرست و ولی مومن. ۳- اطاعت از خدا و پیامبر	ولایت‌پذیری	اطاعت الهی	عملی و رفتاری		
۱- اجرای فرامین الهی. ۲- تسلیم امر الهی بودن	اطاعت الهی				
۱- دوستان خداوند. ۲- یاران خداوند	موالی	عمل صالح			
۱- عمل صالح. ۲- صالحین.	عمل صالح				
۱- تبعیت از الگوهای قرآنی (ابراهیم و ...). ۲- اسوه حسنه	اسوه حسنه	موازين الهی			
۱- میزان. ۲- قرآن. ۳- شاهان و ناظران. ۴- راه راست	میزان				
۱- رویگردانی از مشرکان. ۲- عدم پیروی از شیطان. ۳- قاعده نفی سیل. ۴- نهی از منکر. ۵- رویگردانی از طغیان گران	باطل‌گریزی	باطل‌گریزی			
۱- عدم دوستی با دشمن خداوند. ۲- عدم تبعیت از گمراهان و مفسدان و کافران. ۳- برائت	برائت				
۱- کفر. ۲- بی‌ایمانی. ۳- شرک. ۴- کراهت از حق	کفر	کفرورزی		ذهنی و ادراکی (شناختی)	موانع
۱- عدم شکرگذاری. ۲- ناسپاسی	ناسپاسی				
۲- گمراهان. ۳- ضلالت	گمراهی	بی‌بصیرتی			
۱- عدم آگاهی. ۲- نادانی.	جهالت				
۱- عدم تفکر. ۲- عدم تعقل	بی‌فکری	فقدان بصیرت			
۱- عدم بصیرت. ۲- عدم هدایت. ۳- کوردلی.	فقدان بصیرت				
۱- شک. ۲- سوء ظن	شبهه	تشکیک			
۱- وسوسه. ۲- وسوسه شیطان. ۳- تبعیت از شهوات	وسوسه				
۱- تفرقه. ۲- پراکندگی در سعی و تلاش	تفرقه	ضعف ایمان	بینشی و تکرشی (عاطفی)		
۱- ادعای ایمان و گفتار بدون عمل. ۲- خود فراموشی. ۳- بی‌مبالائی. ۴- سستی	ضعف ایمان				
۱- یأس	یأس	سینات			
۱- وجدان بیمار. ۲- زنگار دل. ۳- ظلم به نفس. ۴- حسد. ۵- سنگدلی	قلب مریض				
۱- تکبر. ۲- غرور. ۳- بخل. ۴- فخر فروشی	تفاخر				
۱- انکار کردن. ۲- تکذیب	تکذیب				
۱- مجادله. ۲- کینه توزی. ۳- دشمنی با خداوند	خصومت				

۱۵۰ ♦ چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی ...

۱- استهزاء. ۲- طعنه زدن. ۳- عیب جوئی. ۴- بدگویی. ۵- سخن لغو و بیهوده	بدزیانی				
۱. رویگردانی از حق. ۲. تولی. ۳. رویگردانی از یاد خداوند. ۴. رویگردانی از دستورات خداوند. ۵. رویگردانی از تذکر و فراموشی یاد خدا	رویگردانی از حق				
۱- تبعیت از باطل. ۲- تبعیت از شیطان. ۳- تسلط شیطان. ۴- نفس اماره. ۵- پذیرش هدایت غیر الهی. ۶- اطاعت از غیر خداوند. ۷- توسل به معبود غیر الهی. ۸- طاغوت پرستی. ۸- استعانت از غیر خداوند. ۹- عدم پرستش خداوند. ۱۰- سحر و جادو	باطل گرایی	حق گریزی			
۱- افترا. ۲- تهمت. ۳- اختلاف در حق	حق ستیزی				
۱- ظلم کردن. ۲- زور گویی	ظلم و جور				
استضعاف	استضعاف				
۱- تجاوز به حدود الهی. ۲- تقاضای نامعقول	تعدی				
۱- مجرمین. ۲- فاسقین. ۳- مفسدین. ۴- ظالمان	بزهکاری				
۱- عمل غیر صالح. ۲- عمل زشت. ۳- کسب گناه. ۴- قتل	عمل ناصالح				
۱- نیرنگ. ۲- کید. ۳- خدعه. ۴- عذر تراشی	خدعه				
۱- نفاق. ۲- ریا. ۳- سخن جیبی. ۴- گزافه گویی. ۵- کتمان حق.	تزویر				
۱- تحریف و تبدیل حقیقت. ۲- تحریف آیات الهی. ۳- تبدیل نعمت	تحریف				
۱- اسراف. ۲- مرفون	اسراف				
۱- مترف. ۲- حریص	ناز پرورده				
۱- سرپیچی از فرمان الهی. ۲- نافرمانی عمدی. ۳- مخالفت با خداوند و پیامبر. ۴- طغیان. ۵- ابا. ۶- استکبار	سرکشی				
۱- پیمان شکنی. ۲- خلف وعده. ۳- خیانت	پیمان شکنی				
۱- ربا. ۲- خوردن مال مردم. ۳- کم فروشی	کسب حرام				
۱- دعوت الهی و پاسخ به آن. ۲- ابلاغ رسالت. ۳- تیشیر	بشارت الهی				
۱- یاری خداوند. ۲- استجابات الهی	نصرت الهی				
۱- پاسخگویی خداوند به خلق و نیازهای آنان. ۲- پاسخگویی خداوند به درخواست و سؤالات انسان. ۳- پاسخگویی خداوند به درخواست و سؤالات پیامبران	مسئولیت الهی				
۱- خواست خداوند. ۲- اراده الهی	خواست الهی				
۱- هدایت الهی و پذیرش آن. ۲- رشد. ۳- رحمت	هدایت الهی				
۱- ترغیب. ۲- رغبت. ۳- اراده تغییر	ترغیب الهی				
۱- ثبات قدم. ۲- راسخون. ۳- عدم اختلاف و تفرقه. ۴- عدم سستی	پایداری				
۱- انتظار. ۲- صبر. ۳- سکوت کردن. ۴- بردباری. ۵- استقامت. ۶- آسانی پس از سختی. ۷- عدم تعجیل	صبر				
۱- بند گرفتن. ۲- بند و اندرز	بند پذیری				
۱- تذکر و یادآوری. ۲- علم. آگاهی	تنبه				
۱. فتنه. ۲. آزمایش. ۳. بلا. ۴. نعمتهای الهی (چشم، زبان و لب). ۵. مکر الهی. ۶. مهلت دادن به کافران. ۶. متاع دنیا.	ابتلاء				
۱- آخرت. ۲- معاد. ۳- مرگ. ۴- برزخ. ۵- جهنم. ۶- حسرت. ۷- عذاب	معاد				
۱- اکتساب اعمال. ۲- جزاء عمل. ۳- قانده جزاء مفسدین. ۴- اجر و پاداش. ۵- محاسبه اعمال. ۶- مسئولیت نسبت به اعمال خود در قیامت. ۷- حسابدهی. ۸- پاسخگویی در پیشگاه الهی	قیامت				
۱- محاسبه	محاسبه				
۱- قلب سلیم. ۲- نفس مطمئن	سکینه				
۱- شرح صدر. ۲- مدارا. ۳- بخشش. ۴- فرو بردن خشم.	سعه صدر				
	آرامش				
		بینشی و تگوشی (عاطفه)			

ذهنی و ادراکی (شناختی)

عوامل زمینه‌ساز

مهدی امیری و همکاران ♦ ۱۵۱

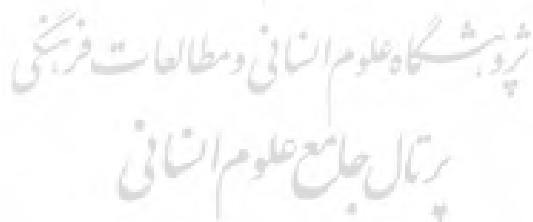
	ع	توکل	توکل	۱- توکل، ۲- امید و رجاء به خداوند
		توکل	اولوالباب	۱- خردمندان، ۲- هوشیاران
	ع	بصیرت	بصیرت	۱- حکمت و علم، ۲- زیرکی و دقت در انجام مسئولیت امور، ۳- تفقه، ۳- تفکر و تعقل، ۴- تدبیر، ۵- علم و آگاهی، ۶- بصیرت
		مسئولیت پذیری	مسئولیت	۱- مسئولیت خواهی، ۲- مسئول بودن، ۳- مورد سوال قرار گرفتن، ۴- مسئولیت (سوال و جواب)
	ع	مسئولیت انسانی	مسئولیت انسانی	۱- پاسخگویی انسان به خداوند، ۲- پاسخگویی انسان به وجدان و اعمال و کردار، ۳- پاسخگویی انسان به پیامبران و دعوت آنان
		مسئولیت پیامبران و ائمه	مسئولیت پیامبران و ائمه	۱- پاسخگویی پیامبران به درخواست مردم، ۲- پاسخگویی پیامبران به پاسخ خواه (خداوند)
	ع	تکلیف پذیری	مکلف بودن	۱- تکلیف گزایی، ۲- تکلیف خواهی، ۳- تکلیف
		عبادت	توحید	۱- یگانگی خداوند، ۲- عدم شرک، ۳- کفر به طاغوت
	ع	عبادت	تعبد	۱- پرستش الهی (بندگی)، ۲- سجود، ۳- یاد خداوند، ۴- شکرگذاری کردن
		مجاهده	فطرت الهی	۱- فطرت الهی، ۲- شاکله
	ع	مجاهده	مجاهده	۱- جهاد و آمادگی برای آن، ۲- مجاهد، ۳- شهادت در راه خدا، ۴- سعی و تلاش، ۵- هجرت کردن
		درستکاری	راستی	۱- اخلاص، ۲- صداقت
	ع	درستکاری	عدل	۱- قسط، ۲- عدالت، ۳- عدم ستم کردن
		پاکدامنی	صراحت	۱- صراحت، ۲- دوری از فراکنی
	ع	برهان الهی	تزکیه ورزیدن	۱- تزکیه
		امانتداری	پاکدامنی ورزیدن	۱- ازدواج کردن، ۲- عفت
	ع	تعاون	برهان الهی	۱- آیات الهی، ۲- معجزه
		اعمال حسنه	امانتداری	۱- عدم خلف وعده، ۲- امانتداری، ۳- وفای به عهد
	ع	تعاون	تعاون	۱- مشورت، ۲- تعاون و همکاری
		ندبه	احسان ورزیدن	۱- انجام کار نیک در برابر نعمتهای الهی، ۲- احسان، ۳- سبقت در کار نیک، ۴- امر به معروف، ۵- محسین، ۶- ابرار، ۷- یتیم نوازی، ۸- قول معروف، ۹- پاسخ ملایم به جاهلان، ۱۰- پاسخ تحیت را دادن به نحو شایسته تر، ۱۱- عدم بدگویی
	ع	امرار معاش	تقاعت	۱- عدم اسراف، ۲- عدم زیاده روی
		انجام واجبات	خیرات	۱- قرض الحسنه، ۲- زکات، ۳- صدقه، ۴- انفاق، ۵- اطعام مسکین، ۶- جزیه
	ع	انجام واجبات	استغاثه	۱- دعا کردن، ۲- تضرع، ۳- درخواست از خداوند
		انجام واجبات	انابه	۱- توبه، ۲- استغفار، ۳- ندامت و پشیمانی، ۴- دوری و اجتناب از گناه
	ع	انجام واجبات	معیشت	۱- رزق، ۲- کسب روزی
		انجام واجبات	انجام واجبات	۱- اقامه نماز، ۲- روزه گرفتن

۲. فاز دوم: مطالعه کمی و کیفی همزمان

بعد از استخراج چارچوب مفهومی پاسخگویی مبتنی بر قرآن کریم در سیستم‌های اجتماعی، در فاز دوم، ابعاد پاسخگویی در قالب یک چارچوب تنظیم (تدوین و توسعه) شد تا برای اعتباریابی و سنجش سودمندی و قابلیت کاربست در بخش کمی و کیفی بررسی شود. چارچوب مذکور شامل ۳۸ گویه در سه بعد مبانی (۹ گویه)، زمینه‌سازها/ عوامل (۱۷ گویه) و موانع (۱۲ گویه)، مبتنی بر طیف لیکرت (۱ (خیلی کم) تا ۵ (خیلی زیاد) است. در

خصوص مصاحبه‌ها نیز این فرایند تا اشباع نظری داده‌ها ادامه یافته است. به عبارت دیگر؛ در این فاز، محقق بر اساس نتایج کیفی همزمان به دنبال رواسازی (اعتباریابی) یافته‌های کمی حاصل از پیمایش انجام شده است تا بدین منظور یافته‌های پیمایشی خود را تقویت و تحکیم کند و بسط دهد.

در بخش کیفی این فاز از پژوهش به منظور اعتباریابی چارچوب مفهومی توسعه یافته در فاز اول پژوهش، ضمن توزیع چارچوب طراحی شده، با تعداد ۲۰ نفر از اعضای هیئت علمی دانشگاهها (دولتی، پزشکی، پیام نور، آزاد، فنی و حرفه‌ای) مصاحبه نیمه ساختاری به عمل آمد. داده‌های کیفی گردآوری شده در این مرحله با بهره‌گیری از شیوه تحلیل مضمون و اعمال نقطه نظرات مصاحبه‌های کیفی تحلیل شدند. بررسی پاسخ صاحب‌نظران کلیدی و معیار به چارچوب مفهومی توسعه یافته، نشان داد که چارچوب مذکور از لحاظ اعتبارپذیری (قابلیت اعتبار)^۱ و اتکاپذیری (قابلیت اتکا)^۲ مورد تأیید کلی است و از روایی محتوایی لازم برخوردار است. در نهایت، با جمع‌بندی نقطه نظرات اعضای هیئت علمی، چارچوب نهایی ارائه شده، مشتمل بر سه دسته مبانی، موانع و عوامل زمینه‌ساز در سه حوزه ذهنی و ادراکی (شناختی)، بینشی و نگرشی (عاطفی) و عملی - رفتاری تکمیل شد. به طور کلی در این مرحله، ۳۸ گویه اولیه (کدهای فراگیر سطح ۱)، پس از بررسی و اعمال نظر صاحب‌نظران بخش کیفی در فاز دوم پژوهش به ۲۳ گویه تقلیل یافت. (جدول ۲)

1. Credibility

2. Dependability

مهدی امیری و همکاران ♦ ۱۵۳

جدول ۲: چارچوب اعتباریابی شده مفهومی توسعه یافته پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم بعد از اعمال نقطه نظرات اعضای هیئت علمی

مفاهیم پایه	مفاهیم محوری (سازمان دهنده)	مفاهیم فراگیر سطح ۱	مفاهیم فراگیر سطح ۲	
	۱- حق مردم. ۲- حق خداوند. ۳- حق	حق	ذهنی و ادراکی (شناختی)	۳-۱
	۱. اعتصموا بالله. ۲. حبل الله. ۳. تمسک. ۴. حکم الله. ۵. قصاص. ۶. حدود الله. ۷. رویگردانی از مشرکان. ۹. عدم پیروی از شیطان. ۱۰. قاعده نفی سبیل. ۱۱. نهی از منکر. ۱۲. رویگردانی از طغیانگران. ۱۳. عدم دوستی با دشمن خداوند. ۱۴. عدم تبعیت از گمراهان و مفسدان و کافران. ۱۵. برائت	حق‌گرایی		
	۱. عدم استکبار. ۲. عدم طغیان و سرکشی. ۳. دوری از تکبر. ۴. عدم خودستایی	عدم تکبر	بینشی و نگرشی (عاطفی)	
	۱- مهربانی. ۲- نیکی به والدین	عظوفت		
	۱- عدم بخل. ۲- خضوع. ۳- خشوع. ۴- تواضع	فروتنی		
	دوری از منت‌گذاری	عدم منت‌گذاری		
	۱- تقوا. ۲- تزکیه. ۳- عفت	تقوا		
	۱- خشیت الهی. ۲- خوف. ۳- انذار. ۴- ترس از عذاب آخر	خشیت الهی		
	۱- نفس مطمئن. ۲- یقین. ۳- عدم تردید و دودلی. ۴- متقین	یقین		
	۱- ایمان. ۲- مومنین	ایمان		
	۱- پیروی از ولایت، وحی و قرآن و دستورات الهی. ۲- انتخاب سرپرست و ولی مومن. ۳- اطاعت از خدا و پیامبر	ولایت پذیری		
	۱- اجرای فرامین الهی. ۲- تسلیم امر الهی بودن	اطاعت الهی		
	۱- دوستان خداوند. ۲- یاران خداوند	موالی		
	۱- عمل صالح. ۲- صالحین.	عمل صالح		
	۱- جهاد و آمادگی برای آن. ۲- مجاهد. ۳- شهادت در راه خدا. ۴- سعی و تلاش. ۵- هجرت کردن	مجاهده		
	۱- یگانگی خداوند. ۲- عدم شرک. ۳- کفر به طاغوت	توحید		
	۱- پرستش الهی (بندگی). ۲- سجود. ۳- یاد خداوند. ۴- شکرگذاری کردن	تعبد		
	۱- تبعیت از الگوهای قرآنی (ابراهیم و ...). ۲- اسوه حسنه	اسوه حسنه		
	۱- میزان. ۲- قرآن. ۳- شاهدان و ناظران. ۴- راه راست	میزان		
	۱- آخرت. ۲- معاد. ۳- مرگ. ۴- برزخ. ۵- جهنم. ۶- حسرت. ۷- عذاب	معاد		
	۱- اکتساب اعمال. ۲- جزاء عمل. ۳- قانده جزاء مفسدین. ۴- اجر و پاداش. ۵- محاسبه اعمال. ۶- مسئولیت نسبت به اعمال خود در قیامت. ۷- حسابدهی. ۸- پاسخگویی در پیشگاه الهی	موازن الهی		
	۱- فطرت الهی. ۲- شاکله	فطرت الهی		
	۱. فتنه. ۲. آزمایش. ۳. بلا. ۴. نعمتهای الهی (چشم، زبان و لب). ۵. مکر الهی. ۶. مهلت دادن به کافران. ۶. متاع دنیا	ابتلا		
	۱- کفر. ۲- بی‌ایمانی. ۳- شرک. ۴- کراهت از حق	کفر		
	۱- عدم شکرگذاری. ۲- ناسپاسی	ناسپاسی		
	۱- رویگردانی از حق. ۲- تولی. ۳- رویگردانی از یاد خداوند. ۴- رویگردانی از دستورات خداوند. ۵- رویگردانی از تذکر و فراموشی یاد خدا. ۶- تبعیت از باطل.	حق‌گریزی	ذهنی و ادراکی (شناختی)	۳-۲

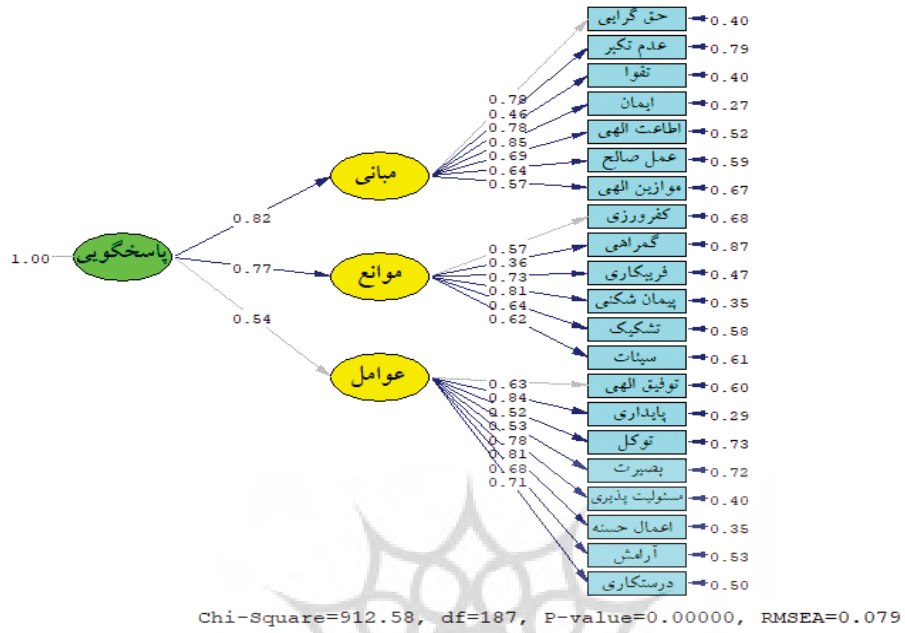
۱۵۴ ♦ چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی ...

۷- تبعیت از شیطان. ۸- تسلط شیطان. ۹- نفس اماره. ۱۰- پذیرش هدایت غیرالهی. ۱۱- اطاعت از غیر خداوند. ۱۲- توسل به معبود غیرالهی. ۱۳- طاغوت پرستی. ۱۴- استعانت از غیر خداوند. ۱۵- عدم پرستش خداوند. ۱۶- سحر و جادو. ۱۷- افتراء. ۱۸- تهمت. ۱۹- اختلاف در حق.				
۲۰- گمراهان. ۳- ضلالت	گمراهی	گمراهی		
۱- عدم آگاهی. ۲- نادانی.	جهالت	بی بصیرتی	بینشی و نگرشی (عاطفی)	
۱- عدم تفکر. ۲- عدم تعقل	بی فکری			
۱- عدم بصیرت. ۲- عدم هدایت. ۳- کوردلی.	فقدان بصیرت			
۱- شک. ۲- سوء ظن	شبهه	تشکیک		
۱- وسوسه. ۲- وسوسه شیطان. ۳- تبعیت از شهوات	وسوسه			
۱- تفرقه. ۲- پراکندگی در سعی و تلاش	تفرقه			
۱- ادعای ایمان و گفتار بدون عمل. ۲- خود فراموشی. ۳- بی مبالاتی. ۴- سستی	ضعف ایمان	سینات		
۱- یأس	یأس			
۱- وجدان بیمار. ۲- زنگار دل. ۳- ظلم به نفس. ۴- حسد. ۵- سنگدلی	قلب مریض			
۱- تکبر. ۲- غرور. ۳- بخل. ۴- فخر فروشی	تفاخر			
۱- انکار کردن. ۲- تکذیب	تکذیب			
۱- مجادله. ۲- کینه توزی. ۳- دشمنی با خداوند	خصومت			
۱- استهزا. ۲- طعنه زدن. ۳- عیب جوئی. ۴- بدگوئی. ۵- سخن لغو و بیهوده	بلذیبانی			
۱- ظلم و جور	ظلم و جور	تعدی کردن	عملی و رفتاری	
استضعاف	استضعاف			
۱- تجاوز به حدود الهی. ۲- تقاضای نامعقول	تعدی			
۱- مجرمین. ۲- فاسقین. ۳- مفسدین. ۴- ظالمان	بزهکاری			
۱- عمل غیر صالح. ۲- عمل زشت. ۳- کسب گناه. ۴- قتل	عمل ناصالح			
۱- نیرنگ. ۲- کید. ۳- خدعه. ۴- عذر تراشی	خدعه	فریبکاری		
۱- نفاق. ۲- ریا. ۳- سخن چینی. ۴- گزافه گوئی. ۵- کتمان حق.	تزویر			
۱- تحریف و تبدیل حقیقت. ۲- تحریف آیات الهی. ۳- تبدیل نعمت	تحریف			
۱- سرپیچی از فرمان الهی. ۲- نافرمانی عمدی. ۳- مخالفت با خداوند و پیامبر. ۴- طغیان. ۵- ابا. ۶- استکبار	سرکشی	پیمان شکنی		
۱- پیمان شکنی. ۲- خلف وعده. ۳- خیانت	پیمان شکنی			
۱- دعوت الهی و پاسخ به آن. ۲- ابلاغ رسالت. ۳- تبشیر. ۴- بهشت. ۵- قرب الهی. ۶- وعده الهی	بشارت الهی	توفیق الهی	ذهنی و ادراکی (شناختی)	عوامل زمینه‌ساز
۱- یاری خداوند. ۲- استجاب الهی	نصرت الهی			
۱- بخشایش. ۲- شفاعت	بخشایش الهی			
۱. پاسخگویی خداوند به خلق و نیازهای آنان. ۲. پاسخگویی خداوند به درخواست و سؤالات انسان. ۳. پاسخگویی خداوند به درخواست و سؤالات پیامبران	مسئولیت الهی			
۱- خواست خداوند. ۲- اراده الهی	خواست الهی			
۱. هدایت الهی و پذیرش آن. ۲. رشد. ۳. رحمت. ۴. آیات الهی. ۵. معجزه	هدایت الهی			

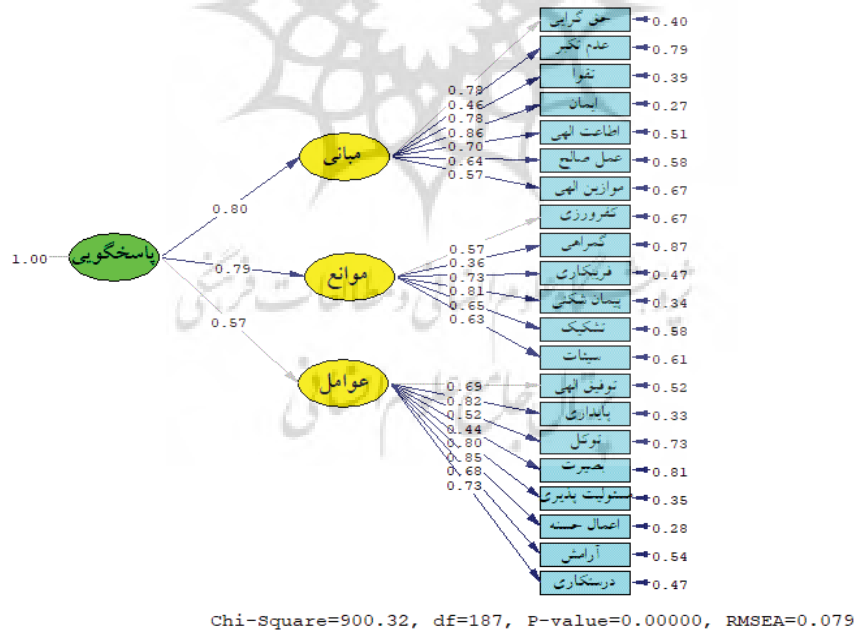
مهدی امیری و همکاران ♦ ۱۵۵

		۱- ترغیب الهی	۱- ترغیب. ۲- رغبت. ۳- اراده تغییر
	پایداری	پایداری	۱- ثبات قدم. ۲- راسخون. ۳- عدم اختلاف و تفرقه. ۴- عدم سستی
	پایداری	صبر	۱- انتظار. ۲- صبر. ۳- سکوت کردن. ۴- بردباری. ۵- استقامت. ۶- آسانی پس از سختی. ۷- عدم تعجیل
	آرامش	سکینه	۱- قلب سلیم. ۲- نفس مطمئن
	توکل	سعه صدر	۱- شرح صدر. ۲- مدارا. ۳- بخشش. ۴- فروبردن خشم.
	توکل	توکل	۱- توکل. ۲- امید و رجاء به خداوند
بینشی و نگرشی (عاطفی)	بصیرت	اولوالباب	۱- خردمندان. ۲- هوشیاران
		بصیرت	۱- حکمت و علم. ۲- زیرکی و دقت در انجام مسئولیت امور. ۳- تفقه. ۴- تفکر و تعقل. ۵- تدبیر. ۶- علم و آگاهی. ۷- بصیرت
		پندپذیری	۱- پند گرفتن. ۲- پند و اندرز
		تنبه	۱- تذکر و یادآوری. ۲- علم، آگاهی
مسئولیت پذیری	مسئولیت	مسئولیت	۱- مسئولیت خواهی. ۲- مسئول بودن. ۳- مورد سؤال قرار گرفتن. ۴- مسئولیت (سوال و جواب). ۵- تکلیف گزایی. ۶- تکلیف خواهی. ۷- تکلیف.
	مسئولیت انسانی	مسئولیت انسانی	۱- پاسخگویی انسان به خداوند. ۲- پاسخگویی انسان به وجدان و اعمال و کردار. ۳- پاسخگویی انسان به پیامبران و دعوت آنان
	مسئولیت پیامبران و ائمه	مسئولیت پیامبران و ائمه	۱- پاسخگویی پیامبران به درخواست مردم. ۲- پاسخگویی پیامبران به پاسخ خواه (خداوند)
عملی و رفتاری	درستکاری	راستی	۱- اخلاص. ۲- صداقت
	درستکاری	عدل	۱- قسط. ۲- عدالت. ۳- عدم ستم کردن
	درستکاری	صراحت	۱- صراحت. ۲- دوری از فراقنی
اعمال حسنه	امانتداری	امانتداری	۱- عدم خلف وعده. ۲- امانتداری. ۳- وفای به عهد
	تعاون	تعاون	۱- مشورت. ۲- تعاون و همکاری
	احسان و وزیدن	احسان و وزیدن	۱. انجام کار نیک در برابر نعمتهای الهی. ۲. احسان. ۳. سبقت در کار نیک. ۴. امر به معروف. ۵. محسنین. ۶. ابرار. ۷. یتیم نوازی. ۸. قول معروف. ۹. پاسخ ملایم به جاهلان. ۱۰. پاسخ نحت را دادن به نحو شایسته تر. ۱۱. عدم بدگویی
	قناعت	قناعت	۱- عدم اسراف. ۲- عدم زیاده روی
	خیرات	خیرات	۱. قرض الحسنه. ۲. زکات. ۳. صدقه. ۴. انفاق. ۵. اطعام مسکین. ۶. جزیه
	نایبه	نایبه	۱- دعا کردن. ۲- تضرع. ۳- درخواست از خداوند. ۴- توبه. ۵- استغفار. ۶- ندامت و پشیمانی. ۷- دوری و اجتناب از گناه

در بخش کمی این فاز از پژوهش نیز به منظور آزمون ساختار عاملی چارچوب مفهومی توسعه یافته برای پاسخگویی در سیستم های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم در دو بُعد ساختاری و کارکردی از تحلیل عاملی تأییدی مرتبه اول و دوم استفاده شده است.

شکل ۱: مدل مفهومی بعد ساختاری بعد از تأیید و اصلاح نهایی مدل

شکل ۲: مدل مفهومی بعد کارکردی بعد از تأیید و اصلاح نهایی مدل

شکل ۱ و ۲، مدل مفهومی و نهایی بُعد ساختاری و کارکردی چارچوب مفهومی توسعه یافته برای پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم را نشان می‌دهد که در نهایت پس از اصلاح مدل برازش، ۲۱ گویه آن تأیید نهایی گرفت. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، بارهای عاملی متغیرهای آشکار و پنهان آن از وضعیت نسبتاً خوبی برخوردارند. نتایج حاصل از این تحلیل نشان داد که هر کدام از ابعاد از روایی بالایی برخوردارند. به این ترتیب، بُعد مبانی با بار عاملی ۰/۸۰، بُعد موانع با بار عاملی ۰/۷۹ و بُعد عوامل زمینه‌ساز با بار عاملی ۰/۵۷ در بُعد ساختاری و در بُعد کارکردی، بُعد مبانی با بار عاملی ۰/۸۲، بُعد موانع با بار عاملی ۰/۷۷ و بُعد عوامل زمینه‌ساز با بار عاملی ۰/۵۴ چارچوب مفهومی توسعه یافته برای پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم را تبیین می‌کنند.

جدول ۵: شاخصهای برازندگی دو بُعد ساختاری و کارکردی مدل عاملی چارچوب مفهومی توسعه یافته برای پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن

شاخصهای آماری / ساختار عاملی	کای اسکور (χ ²)	درجه آزادی (Df)	کای اسکور بیهنجار (χ ² /df)	شاخص ریشه دوم میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA)	شاخص برازش فزاینده (IFI)	شاخص برازش تطبیقی (CFI)	شاخص برازش هنجار نشده (NNFI)	شاخص برازش هنجار شده (NFI)
ملاک قابل قبول	وابسته به حجم نمونه	وابسته به حجم نمونه	۱ - ۵	۰ - ۰/۰۸	۰/۹۰ - ۱	۰/۹۰ - ۱	۰/۹۰ - ۱	۰/۹۰ - ۱
بُعد ساختاری	۹۰۰/۳۲	۱۸۷	۴/۸۱	۰/۷۹	۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۹۱	۰/۹۰
بُعد کارکردی	۹۱۲/۵۸	۱۸۷	۴/۸۸	۰/۷۹	۰/۹۲	۰/۹۲	۰/۹۱	۰/۹۰

همان‌طور که در جدول ۵ ملاحظه می‌شود، این شاخصها با ملاکهای مطرح برای مقادیر مناسب شاخصهای برازندگی همخوانی دارند. در نهایت، نتایج حاصل از تحلیلها نشان داد که چارچوب مفهومی توسعه یافته برای پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم در هر دو بُعد ساختاری و کارکردی از اعتبار و پایایی لازم برخوردار است.

د) بحث و نتیجه گیری

از دیدگاه قرآن و روایات دینی، جهان هستی و به تبع آن حیات انسانی دارای حساب و کتاب دقیق و خاصی بوده و عبث آفریده نشده است: «أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ» (مؤمنون: ۱۱۲) و در سراسر این کتاب آسمانی (عنکبوت: ۲؛ مؤمنون: ۱۱۵؛ بلد: ۴۷؛ اسراء: ۳۴، ۳۶؛ طلاق: ۸؛ انبیا: ۲۶؛ غاشیه: ۲۶) و آموزه‌های دینی، تأکید وافر بر مسئولیت‌خواهی، پرسشگری و حسابرسی شده است؛ به طوری که انسان باید پاسخگوی امانتی باشد که به او سپرده شده است؛ همان امانتی که آسمان و زمین و کوهها از قبول آن سر باز زدند: «عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ الْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَ حَمَلَهَا الْإِنْسَانُ» (احزاب: ۷۲).

در پژوهش حاضر بر مبنای روشی جدید (فرایند چرخه‌ای تحلیل) تلاش شده است تا موارد و مصادیق متعدد مرتبط با چارچوب مفهومی پاسخگویی در آیات نورانی قرآن کریم بررسی و تحلیل شود و با طی کردن مسیر

پیش‌رونده روش تحلیل مد نظر، این چارچوب مفهومی به دست آید. در پژوهش حاضر، این چارچوب در سه مفهوم سازماندهی شده مبانی، موانع و عوامل زمینه‌ساز و مشتمل بر سه حوزه ذهنی و ادراکی (شناختی)، بینشی و نگرشی (عاطفی) و عملی (رفتاری) احصا شده و به این معناست که برخی از این مبانی، موانع و عوامل زمینه‌ساز مربوط به حوزه تفکرات و ذهنیات درونی، بخشی مربوط به نگرشها، هنجارها و عقاید و برخی مربوط به حوزه عمل و رفتار عاملان پاسخگویی است و این سه حوزه در عین اینکه مستقل بوده، ولی هر یک زیربنا و شالوده‌ای برای سطح بعدی است و در عین حال، هر سه حوزه با هم ارتباط معنایی و تنگاتنگی دارند. سپس در مرحله دوم، این چارچوب مفهومی از نظر اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های استان فارس اعتباریابی و تأیید شد.

مبانی در هر علمی، باورهای بنیادی‌اند که در قالب مجموعه‌ای از قضایا، بخشی از مبادی تصدیقی آن علم را تشکیل داده، اصول موضوعه آن علم شناخته می‌شوند و مسائل آن علم بر آنها استوارند (سیزواری، ۱۴۱۷). بدیهی است که وجود این مبانی برای هر علمی، طبیعی و لازم و مسلم است. در فضای مفهومی این پژوهش می‌توان گفت مبانی پاسخگویی، اولاً پیش‌نیازها، الزامات و پیش‌زمینه‌های پاسخگویی و ثانیاً، آن نوع از مبانی است که هدایتگر انسان و همچنین سیستم اجتماعی برای نیل به سعادت و کمال انسانی و اجتماعی مد نظر دین اسلام است و از جهان‌بینی و معرفت‌شناسی غربی که عمدتاً متکی بر فلسفه مادی گرایانه و کسب سود دنیوی‌اند، متفاوت است. در این پژوهش این مبانی پاسخگویی مشتمل بر حق‌گرایی به عنوان مبنای ذهنی و ادراکی (شناختی)؛ عدم تکبر، تقوا و ایمان به عنوان مبانی بینشی و نگرشی (عاطفی) و اطاعت الهی، عمل صالح و موازین الهی به عنوان مبانی عملی و رفتاری، شناسایی و تدوین شده است.

موانع پاسخگویی، مجموعه عواملی‌اند که از پاسخگویی مطلوب و اثربخش جلوگیری کرده، وجودشان می‌تواند موجب کژکارکردی سیستم شود. باید توجه داشت که موانع پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی برگرفته از قرآن کریم، متفاوت با آن چیزی است که پژوهش فوق یا پژوهشهای مشابه به آن پرداخته‌اند. در فضای مفهومی این پژوهش، موانع پاسخگویی در سه حوزه ذهنی و ادراکی (شناختی)، شامل کفرورزی و گمراهی؛ حوزه بینشی و نگرشی (عاطفی)، شامل تشکیک و سینات و حوزه عملی و رفتاری، شامل فریبکاری و پیمان‌شکنی دسته‌بندی شده‌اند.

منظور از عوامل زمینه‌ساز، عواملی‌اند که می‌توانند نقش انگیزش‌دهنده و تقویت‌کننده به منظور پاسخگویی سیستم‌های اجتماعی داشته باشند. از طرف دیگر، وجود این عوامل باعث انجام پاسخگویی می‌شود؛ به طوری که نبود این عوامل باعث می‌شود عمل پاسخگویی یا رخ ندهد یا در صورت رخ دادن به صورت ناقص انجام گیرد. لذا این عوامل، بسترسازی لازم را برای پاسخگویی به وجود می‌آورند. از منظری دیگر؛ اگر مبانی شروط لازم‌اند، عوامل زمینه‌ساز علل کافی‌اند. این عوامل می‌توانند باعث شوند تا عمل پاسخگویی به بهترین شکل ممکن رخ دهند و در صورت نبود این عوامل نمی‌توان در خصوص شکل‌گیری عمل پاسخگویی مطمئن بود.

بدیهی است که این عوامل زمینه‌ساز، متفاوت از عوامل زمینه‌ساز در علوم رایج فعلی و برگرفته از ادبیاتی متفاوت از ادبیات مدیریتی و سازمانی حال حاضر بوده و در فضای دینی و قرآنی شکل گرفته است. لذا در فضای مفهومی پژوهش حاضر، عوامل زمینه‌ساز پاسخگویی در سه حوزه ذهنی و ادراکی (شناختی)، شامل توفیق الهی و پایداری؛ بینشی و نگرشی (عاطفی)، شامل توکل و بصیرت؛ و عملی و رفتاری، شامل مسئولیت‌پذیری، اعمال حسنه، آرامش و درستکاری می‌باشند.

در نهایت باید گفت که پاسخگویی بر پایداری (شاتز، ۲۰۱۳) سیستم‌های اجتماعی اثرگذار است و می‌تواند منجر به شفافیت در این سیستم‌ها شود و راهی برای دستیابی به عدالت سازمانی (قائم و کاستلی، ۲۰۱۹: ۵) و به تبع آن، ارائه‌دهنده تصویری از اعتماد عمومی (بونز، ۲۰۰۶: ۵)، انصاف و برابری باشد؛ لذا توجه به این مقوله و نوع و عملکرد آن در هر سیستم نسبت به تحقق آن، کل سیستم اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده، کارایی، اثربخشی و انسجام اجتماعی را به ارمغان می‌آورد و می‌تواند منجر به سلامت اجتماعی و سازمانی شود. از آنجا که امروزه سیستم‌های اجتماعی بخش جدایی‌ناپذیر جامعه‌اند و نقش اساسی در پیشبرد امورات جوامع و رفع نیازهای آن دارند و قوام و دوام اجتماع و بخشهای مختلف آن در گرو کارکرد صحیح و درست این سیستم‌ها و عناصر وابسته به آن است و هر گونه کژکارکردی در هر یک از سیستم‌ها می‌تواند منجر به مشکلات ساختاری و عملکردی سایر بخشهای جامعه شود، لذا در پژوهش حاضر تلاش شد در گستره‌های وسیع، پربعد و پربرایند و در فضای مفهومی نسبتاً گسترده، به بررسی موضوع پاسخگویی مبتنی بر مفاهیم قرآنی پرداخته شود و چارچوب مفهومی جدیدی به عنوان چراغ راه پیش روی سازمانها و سیستم‌های اجتماعی مختلف ترسیم شود تا پیش از پیش، از برکات این عطیه الهی بهره‌گیرند؛ ان‌شاءالله.

پیشنهاد‌های کاربردی و پژوهشی

با توجه به دلایل عقلی و شواهد مرتبط با لزوم توسعه علوم انسانی اسلامی بومی و نیز تجربه حاصل از این پژوهش و چارچوب حاصل شده و قابلیت‌های ساختاری و کارکردی آن برای پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی در طیف وسیعی از سازمانها، می‌بایست زمینه توسعه مفاهیم سازمانی، به خصوص مفهوم پاسخگویی با رویکردی اسلامی در کشور فراهم آید تا مسئولان و مدیران بتوانند به نحو بهتر و مطلوب‌تری، نیازها و درخواستهای ارباب رجوع را مرتفع و زمینه اثربخشی و سلامت سازمانی سیستم را فراهم آورند و از این طریق، مسیر سازمانهای خود را به سمت بهره‌وری و تعالی بیشتر در زمینه‌های عملکردی متناسب با فرهنگ بومی و اسلامی سوق دهند. در این راستا، پیشنهادهای ذیل ارائه می‌شود:

- آموزش چارچوب مفهومی پاسخگویی بر مبنای قرآن کریم از طرق مختلف حضوری، مکتوب و مجازی در بدنه مدیریتی دستگاههای اجرایی مختلف کشور.

1. Schatz

2. Ghanem & Castelli

3. Bovens

۱۶۰ ♦ چارچوب مفهومی پاسخگویی در سیستم‌های اجتماعی ...

- کاربست چارچوب توسعه یافته توسط مدیران و مسئولان دستگاههای مختلف کشوری و لشکری در تمامی سطوح کلان تا خرد با توجه با تأیید قابلیت‌های ساختاری و کارکردی این پژوهش.
- لحاظ کردن چارچوب به دست آمده در این پژوهش به عنوان یکی از معیارهای سنجش عملکرد سازمانهای مختلف در تأمین رضایت عمومی آحاد مردم و ذی‌نفعان مختلف.
- بررسی سایر منابع و متون اسلامی در زمینه موضوع این پژوهش (پاسخگویی) و تلاش برای توسعه و تکمیل دانش تولید شده در این پژوهش و ارائه مدل و چارچوبی جامع تر در این زمینه.

منابع

- قرآن کریم. ترجمه ناصر مکارم شیرازی. قم: پیام عدالت.
- اصغری، محمود (۱۳۸۳). «نقش پاسخگویی و تأثیر آن در عدالت اجتماعی». *اندیشه حوزه*، ش ۵۰-۴۹.
- الوانی، سید مهدی و کیومرث احمدی (۱۳۹۲). «مفهوم پاسخگویی اجتماعی سازمانی و ضرورت تبیین مؤلفه‌های آن در سازمانهای دولتی ایران». *مدیریت سازمانهای دولتی*، سال اول، ش ۳: ۱۶-۷.
- الوانی، سید مهدی؛ مقصود امیری و کیومرث احمدی (۱۳۹۱). «از اخلاق اجتماعی سازمانی تا پاسخگویی اجتماعی سازمانی؛ رویکردی جهت استقرار نظام پاسخگویی اجتماعی سازمانی در سازمانهای دولتی ایرانی». *اخلاق در علوم و فناوری*، سال هفتم، ش ۱.
- ترک‌زاده، جعفر (۱۳۸۸). «روش پژوهش فرایند چرخه‌ای تحلیل؛ روشی برای گردآوری، تحلیل و استنتاج از داده‌های کیفی پر بعد در مسیر توسعه دانش مدیریت اسلامی». *روش‌شناسی علوم انسانی*، سال پانزدهم، ش ۶۱: ۱۴۲-۱۲۳.
- حسنی، محمد و بهار شاهین‌مهر (۱۳۹۴). «مدل‌یابی روابط بین اخلاق حرفه‌ای و مسئولیت اجتماعی با پاسخگویی سازمانی». *اخلاق در علوم و فناوری*، سال دهم، ش ۱: ۳۹-۲۹.
- خانزاده، زینب (۱۳۸۷). *رابطه بین اعتماد عمومی و پاسخگویی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- دانایی‌فرد، حسن (۱۳۹۰). *چالشهای مدیریت دولتی در ایران*. تهران: سمت.
- ذاکری، محمد؛ اسماعیل اسدی و هادی لطفی (۱۳۹۰). «تبیین الگوی پاسخگویی و نظارت بر نظام اداری در حکومت علوی از منظر رابطه بوروکراسی و دموکراسی». *رسالت مدیریت دولتی*، سال دوم، ش ۴: ۱۸-۱.
- سبزواری، ملاهادی (۱۴۱۷ ق). *شرح منظومه*. به کوشش حسن‌زاده آملی. تهران: ناب.
- کرسول، جان دبلیو و ویکی پلاتو کلارک (۱۳۹۰). *روشهای پژوهش ترکیبی*. ترجمه علیرضا کیامنش و جاوید سرایی. تهران: آبیژ.
- نبوی، سید عباس (۱۳۸۳). «کالبدشکافی نظری و کاربردی رویکردهای پاسخگویی در نظام ولایی». *اندیشه حوزه*، ش ۵۰-۴۹.
- Abdul-Maleki, H. & T. Ashayeri (2018). "The Theory of Civilization as a Strategy for Modern Islamic Civilization with an Emphasis on Islamic awakening". *Modern Islamic Civilization*, 1(1): 74-92.
- Adami Abarqu'i, A. & M.B. Khorramshad (2009). "Islamic Revolution, Civilization-Making Revolution; Iranian University, Civilization-Making University". *Cultural Research*, 2(6): 161-188.
- Adami Abarqu'i, A.; S. Absalan & M. Khezrian (2012). "Civilization-Making University, Local Model and National Solidarity Deepening". *National Studies*, 1: 29-59.
- Allahyari, R. (2016). *Designing an Efficient Competency Model for Science and Technology Park Managers of Iranian Public Universities*. Unpublished Doctoral Dissertation. Tehran: Shahid Beheshti University.

- Alvani , seyed Mahdi and others (2016). "Developing a Model of Managerial Competencies among army commanders using supreme leader, s view points “. *Human resources Management researches (imam hossein university)*, N:(1): 1-30.
- Aqa Mohammadi, S.; F. Haj Alian & M. Jahangir Fard (2019). "Developing a Model of Religious Competencies of Military Leaders". *Islamic Management*, 27(1): 65-88.
- Bazargan, A. (2016). **Introduction to Qualitative and Mixed Research Methods, Conventional Approaches in Behavioral Sciences**. Tehran: Didar Publications.
- Cameron, K.S. (1998). "Strategic Organizational Downsizing: An Extreme Case". *Research in Organizational Behavior*, 20: 185-229
- Chitsaz , ehsan and others. (2010). **Developing a Model of Competencies of social and cultural Managers in Iran universities**. ; *Management in Islamic university quarterly*; N: 2(251-272)
- Cochran, G.R.; B.S., M.S. (2009). **Ohio State University Extension Competency Study: Developing a Competency Model for a 21st Century Extension Organization**. Dissertation for Degree of Doctor of Philosophy in the Graduate School of the Ohio State University.
- Daft, R.L. (2014). "Essentials of Organization Theory and Design". Trans. A. Parsian & S.M. Arabi. Tehran: Office for Cultural Studies.
- Dana'ifard, H. & S.M. Emami (2007). "Qualitative Research Strategies: Reflection on Grounded Theory". *Management Thought*, 1: 69-97.
- Dianati, M. & M. Irfani (2009). "Competency: Concepts and Applications". *Tadbir*, 206: 14-19.
- Diba'i Saber, M.; E. Abbasi, K. Fathi Vajargah & S. Safa'i Movahed (2016). "Explaining the Components of Teachers' Professional Competence and Analyzing its Position in Iranian Uppermost Education Documents". *Teaching and Learning Research*, 13(2): 109-123.
- Dillon, s. & H. Taylor (2015). "Employing Ggrounded Theory to Uncover Behavioral Competencies of Information Technology Project Managers". *Project Management Journal*, 46(4): 90-104.
- Draganidis, F. & G. Mentzas (2006). "Competency Based Management: A Review of Systems and Approaches". *Information Management & Computer Security*, Vol.14, No.1: 51-64.
- Dziekoński, Krzysztof (2017). "Competencies Model for Construction Industry in Poland". *Procedia Engineering*, 182: 174-181.
- Fawzi, Y. & M.R. Sanamzadeh (2011). "Islamic Civilization from Imam Khomeini's Perspective". *History of Islamic Culture and Civilization*, 3(9): 7-40.
- Fazlollahi Qomeshi, S. & S. Islamifar (2011). "Islamic University Criteria from the Perspectives of Islamic Theology Course Teachers". *Ma'refat*, 20(167): 73-86.
- Frasatkah, M. & S. Absalan (2017). "Islamization of the University in Iran after Revolution: A Meta-Analysis". *Epistemological Studies in Islamic University*, 21(4): 470-498.
- Javdani, H. (2013). **Policy Research as the Missing Layer in Decision-Making and Policymaking Process of the Iranian Higher Education System**. Tehran: Education and Research Institute of Management and Planning.
- Johnson, R.B. & A.J. Onwuegbuzie (2004). "Mixed Methods Research Paradigm Whose Time Has Com". *Educational Researcher*, 33(7): 14-26.

- Jongbloed, B.; J. Enders & C. Salerno (2008). "**Higher Education and its Communities: Interconnections, Interdependencies and a Research Agenda**". *Higher Education*, 56(3): 303-324.
- Keshtkar, M. & Kh. Noroozi (2016). "**Conceptual Model of Islamic University from the Perspective of Supreme Leader**". *Strategic Studies of Basij*, 19(73): 5-27.
- KHairul Baharein Mohd Noor, Kamariah Dola (2009). "**Job Competencies for Malaysian Managers in Higher Education Institution**". *Management and Humanity Sciences*, 4(4): 226-240.
- Khajeh Sarvi, Gh. (2011). "**Islamic Civilization-Making University Program**". *Keyhan-e Farhangi*, 303: 32-37.
- Khorramshad, M.B. & N. Kiani (2012). "**Islamic-Iranian Civilization Inspiring the Third Wave of Islamic Awakening**". *Studies in Islamic Revolution*, 28: 27-50.
- Khorramshad, M.B. (2011). "**Civilization-Making University**". *Cultural Relations*, 2, 11-15.
- Khoshou'i, M.S. (2015). "**Formulation of the Theory Islamic Civilization-Making University Based on Ahl al-Bayt's Speech**". *Ahl al-Bayt(AS) Conference and Science Production*. Shiraz
- Mehrabi, A.H.; H. Khanifar, A.N. Amiri, H. Zarei Matin & Gh. Jandaghi (2011). "**Introducing Data-based Methodology for Islamic Research: Providing an Example**". *Organizational Culture Management*, 9(23): 5-30.
- Mirza Mohammadi, M.H. & A. Sohbatlu (2007). "**Goals of Islamic University**". *Studies in Islamic University*, 33: 4-19.
- Moftakhari, H. (2000). "**Islamic Civilization, its Foundations and its Essential Components**". *History of Islam*, 2: 3-6.
- Mohammadi, Z. (2016). "**The Role and Position of the University in Islamic Civilization**". *A paper Presented at Second National Conference on Modern Islamic Civilization at Shahed University*. Tehran.
- Morovvati, S. (1997). "**From University to Islamic University**". *Epistemological Studies in Islamic University*, 3: 109-112.
- Mu'tazed Monajjemi, M.; H. Rashadatjoo & P. Ja'fari (2018). "**Model of competencies required for presidents of Islamic Azad University branches**". *Applied Studies in Management and Development Sciences*, 5(13): 1-12.
- Naderian Jahromi, M. (2002). **Competencies and Capabilities of Sports Managers**. Unpublished Doctoral Dissertation. Teacher Training University.
- Nazari, M. & A. Fattahi (2016). "**The Criteria of Civilization-Making University from the Perspective of Islamic Teachings**". *A Paper Presented at the Second National Conference on Modern Islamic Civilization at Shahed University*. Tehran.
- Pour Ezzat, A.A.; F. Fathi, T. Abbasi & A. Savad Roudbari (2017). "**Developing managers' competency model for realizing vision plan 1404**". *Strategic Management Studies of National Defense*, 1(1): 110-139.
- Qorbannejad, P. & A. Isakhani (2016). "**Designing Competency Model for Academic Managers Based on Islamic Patterns**". *Management in Islamic University*, 5(1): 37-48.
- Rezaayat, Gh.; M. Yamaniduzi Sorkhabi, A. Kiamenesh & A. Nave-Ibrahim (2011). "**Architecture of Competency Patterns: Providing a Conceptual Framework**". *Human*

Resource Management Researches of Imam Hussein Comprehensive University, 3(2): 49-81.

- Sādeq Beygi, M. and Rezāyat, GH (2018).” *developing a competency model for teachers of Iranian public high schools* “. *Educational inovations quarterly*, N:65(75-104)
- salimi G ,mohammadi M, mokhtari Z. (2016).”**Investigating the Role of Emotional and Social Managers’ Competencies in improving Technical, Contextual and Behavioral Employees’ Competencies from Human Resource Management Perspective**”. *Human resourses management researches quarterly* ,N: 3 (45-60)
- Samari, I. (2015). **Theoretical Foundations of Higher Education Development and University System: Concepts, Theories and Patterns**. Arak: Afaq Kalam.
- Sangari, N. (2017).” **Developing The Core Competencies Model Of Islamic University Faculty Members** “. *Management in Islamic university quarterly*, N:1(45-60)
- Siahpoosh, S.A. (2010). **"Features of Civilization-Making University"**. *Cultural Social Study of Humanities and Cultural Studies*, 1(2): 105-122.
- Spencer, L. & S. Spencer (1993). **Competence at Work: Models for Superior Performance**. John Wiley & Sons, New York.
- Stuart, R. & P. Lindsay (1997). **"Beyond the Frame of Management Competenc (i) es: Towards a Contextually Embedded Framework of Managerial Competence in Organizations"**. *Journal of European Industrial Training*, Vol 21, No. 1: 26-34.
- Turkezadeh, J. & Q. Mohammadi (2015). **"Evaluation of School Principals' Competence Based on Islamic Managerial Competency Criteria"**. *Journal of Educational Management Research*, 26: 39-57.
- Vahidi Manesh, H.A. (1997). **"Civilization-making Elements in Islam"**. *Ma' refat*, 123: 15-34.
- Wisseh, M.; M. Taban & A. Karami (2018). **"Designing a Servant Leadership Model with an Islamic Approach in Higher Education"**. *Management in Islamic University*, 15(1): 28-48.
- www. Society for Human Resource Management.
- Xuan-Hua Yang, Qing Guo (2017). **Research on the Construction of "Five in One" Young Teacher Career Development System in Colleges and Universities**. **IEEE International Conference on Applied System Innovation I. EEE-ICASI 2017** - Meen, Prior & Lam (Eds).
- Yu, M. & D. Xiao (2015). **"Research on the Human Resource Management Mode Based on Competency Model"**. *International Conference on Informatization in Education, Management and Business (IEMB 2015)*. Guangzhou, China, pp: 1053-1057.
- Zolfaqarzadeh, M.M. & A.A. Sa'dabadi (2014). **"Redefining the Main Functions of University in Society Based on Islamic Ideals in Imam Khomeini's thought"**. *Strategic Studies of Basij*, 17(65): 6-31.

